

Багато років тому я вперше поїхав до Лашко, щоб спробувати знайти там бодай якусь інформацію про мою родину, яка походить із цього регіону. Тоді я ще не підозрював про існування Пауліни.

Я ніколи не чув, щоб мій дідусь чи його молодший брат згадували про неї. Натомість часто і з охотою розповідали про Тюффер – так німецькою називалося це крихітне містечко, де вони народилися; про свою щасливу безжурну юність, про пошуки пригод у довколишніх лісах, про полювання на глухарів, фазанів, зайців і сарни, про оленів, у яких вдавалося поцілити після кількогодинного виснажливого переслідування, про гігантських лососів, яких витягали з річки Сани, словенська назва якої Савіня; про сповнений любові батьківський дім, про неймовірно смачну їжу, яку матері допомагала готувати словенська кухарка, про ароматні горіхові завиванці й бісквіти, про недільну індичку печеню, яка була справжньою поезією для шлунка.

Коли ми з дідусем мандрували селами в околицях Амштеттена у Нижній Австрії, він годинами захоплено розповідав мені про життя у Тюффері. Це було у сорокових і на початку п'ятдесятих років минулого століття. Коли дідусь поринав спогадами у батьківщину його дитинства, то щоразу ставав сентиментальним, в очах блищали

сльози. В голосі тоді з'являлася наспівна нота – саме так він зазвичай розмовляв удома, хоча сам був холериком і мав різку вдачу. Тюффер пробуджував у ньому ностальгійні спогади про ідилію і втрачений рай.

Мого дідуся звали Рудольф Баст, я з любов'ю називав його Опсі. Він і його молодший брат Ернст були адвокатами в Амштеттені.

Я не пригадую, щоб хоча би один із них колись згадував про Пауліну, а вона ж була їхньою сестрою і, безумовно, належала до отого крихітного раю у Тюффері. Про інших сестер, Анну, Каті і Йозефіну, яку ще називали Пепою, в Амштеттені теж не згадували. Пауліна Баст народилася 1875 року у Тюффері, була другою дитиною із восьми.

Невеличке містечко Тюффер, словенською Лашко, розташоване за дванадцять кілометрів на південь від Целе, до 1918 року належало до австрійської коронної землі герцогства Штирії, південні регіони якої називалися Нижньою Штирією. Після програної Першої світової війни заселена переважно словенцями Нижня Штирія, словенською Штаерська, так само, як і сусідня коронна земля Крайна зі столицею Люблянню, австрійською Лайбах, відійшли до новоствореного Королівства сербів, хорватів і словенців, скорочено Держава СХС, яку 1929 року перейменували на Королівство Югославію. 1927 року Лашко отримало статус міста. Становище німецькомовних мешканців Нижньої Штирії 1918 року погіршувалось із дня на день. Німці враз перестали бути панівною нацією і відразу ж це відчули.

У квітні 1941-го гітлерівські війська окупували Югославію і почали brutальну германізацію багатомовної Нижньої Штирії. Численних словенців позбавили майна і виселили. Інших ув'язнювали до концтаборів за найменшу

Пауліна, 1909 р.

підозру у небажанні германізуватися або за спробу протистояти німецькій окупації. У цих таборах багато помирало, багатьох убивали. Під час війни комуністичні партизанські загони поступово активізувалися і на території Словенії. Вони ігнорували розпорядження окупантів і здійснювали збройні напади, на що німці реагували безпорадно, дедалі кривавішими репресіями. Масові розстріли і вигнання стали щоденною практикою.

Що більше я дізнавався про Пауліну, яку називали Паулою або Павлою, то дивнішим здавалося мені мовчання про неї, бо вона єдина з усієї родини мого батька у Нижній Штирії трагічно загинула після Другої світової війни.

Про це мій дідусь і його брат, – у їхньому домі в Амштеттені я проводив чимало часу, – теж не ані словом не згадували. Наче їхньої сестри ніколи і не існувало. Можливо, вони хотіли вберегти мою дитячу психіку від страшної історії її зникнення і смерті? Або соромилися сестри, бо вона не була такою ж переконаною націонал-соціалісткою, як брати, тобто, з їхньої точки зору, була дивачкою?

Пятнадцять років тому я про свою сім'ю написав книжку, де головною постаттю є мій батько, Гергард Баст, офіцер СС і очільник Гестапо. У цій книзі я припустив, що Пауліну поховали у могилі Баста, яку я марно намагався знайти на цвинтарі у Тюффері. Могила зникла, можливо, була зруйнована під час бомбардування, або ж, що більш імовірно, камінь забрали і знищили партизани під час першої хвили антинімецького терору.

Університетський професор із Граца за кілька років після виходу книги зауважив, що ця версія, вочевидь, помилкова, бо багато фактів свідчать, що моя двоюрідна бабуся загинула насильницькою смертю далеко від дому чи пропала безвісти десь в околицях Грастовця. Він порекомендував мені прочитати статтю одного словенського історика, який досліджував темний бік історії Грастовця.

Грастоvecь. Замок Грастоvecь, німецькою *Gutenhaag* (Гутенгааг) або *Gutenhag* (Гутенгар), власність родини Герберштайн у Словенське Горіце, німецькою Віндіш Бюгель, поблизу Ленарта в околицях Марібора, який тоді німецькою називали Марбург. Історія замку давня і похмура:

у XVII столітті тут піддали тортурам, а потім спалили понад сорок жінок, яких вважали відьмами. Колективне вбивство невинних жінок у ранній період Нової історії... У травні 1945 року замок зайняли югославські партизани, а його власник, Гундігер Герберштайн, незадовго до цього втік до Австрії разом із родиною. Ще того самого місяця на мальовничих пагорбах, що розкинулися над однойменним хутором, комуністи Відділу народного захисту організували тимчасовий концентраційний табір. Одним із відповідальних за створення цього табору був такий собі Богдан Гроват, якого ще називали Горбатим Міхою (*Puklasti Miha*). Його знали як жорстокого чоловіка. Про Горбатого Міху один із очільників Відділу народного захисту сказав, що той «краще би очолив відділ психіатрії, ніж концтабору». До Грастовця привозили людей із різних регіонів Словенії, кочеварів та інших представників німецькомовних народних меншин, наприклад, із Лашко або Прекмур'є (німецькою *Oberturgebiet*), а також і членів угорської національної меншини, сербів, хорватів, не кажучи вже про місцевих мешканців із Ленарта, що розташований неподалік.

Численних інтернованих, насамперед словенців, яких звинувачували у колаборації з німцями та іншими злочинцями і в діяльності проти словенської нації, ескадрони смерті ліквідували ще у травні 1945 року в околицях Грастовця, у Чорному лісі, який тягнеться через Грастоvecь три кілометри аж до віддаленої місцевості Воличина. Це чудовий мішаний ліс, у якому ростуть дуби і граби. Але розстрілювали і у Грастовці. Масові поховання були навіть у рибних ставках, що попід замком. Один зі ставків злили і закопали трупи у болото, а потім знову напустили

води – так провізорична могила зникла. Розстрілювали зазвичай без суду і вироку. Часто достатньо було самої лише підозри, нічим не підтвердженого доносу. У літературі трапляється доволі цинічний евфемізм – «позасудові страти».

Місцеві мешканці ще багато років після того розповідали, що вода у тих ставках, де лежали трупи, не замерзала в радіусі кількох метрів, хоча зими були дуже холодні. Релігійні люди вбачали у цьому божий знак і протягом багатьох років запалювали біля ставків свічки. Такий собі Едо Курнік, брат якого, Славко, загинув у Грастовці, розповідав, що на початку вісімдесятих років минулого століття із замкових ставків витягали останки страчених і вантажівками перевозили до ливарні у Маріборі.

Чому саме ливарня? Припускаю, що у печах хотіли знищити сліди так званих позасудових страт і жертви мали безслідно зникнути назавжди. «Хай про нього і не згадають».*

Мою двоюрідну бабцю Пауліну доля милувала від цього, вона померла у Грастовці від наслідків жорстокого поводження, голоду і виснаження, можливо, від однієї із хвороб, які лютували у таборі. Через жакливі санітарні умови серед в'язнів поширювалася діарея і паратиф. У замку не було ні електрики, ні води, по воду в'язні у супроводі конвоїрів ходили до джерела за два кілометри. І хоча у дворі замку був колодязь, із нього дозволяли брати воду лише наглядчакам. Арештовані харчувалися, як свідчать очевидці, лише старою червивою квасолею або горохом, хліба їм майже не давали. Двічі на день в'язнів годували: вранці – водянистою

зупою і крихітним шматочком хліба, а після обіду – вареною квасолею або горохом, які майже неможливо було їсти. Хліб привозили на тому ж возі, яким вивозили мертвих. Один із тих, хто вижив, мешканець невеличкого німецькомовного селища Фюхсельсдорф (*Füchselfeld*), Фікшинці (*Fikšinci*) у Помурському регіоні, тоді сорокалітній, згодом згадував про своє перебування у таборі: «Там було жахливо. Санітарні умови нестерпні, неймовірна кількість бліх і вошей. Люди шукали їстівні рештки у смітті й часом щось знаходили. Мерців тягнули за ноги уздовж довгих сходів, і голова щоразу голосно стукалася об сходинки».

Замок із високим муром, через який неможливо було перелізти, оточили ще додатковим парканом із колючого дроту. У паркані були перші ворота. Другі ворота – це стара замкова брама. Її також стерегли вартові. У таборі було багато дітей і старих, які першими гинули через нелюдські умови утримання.

Я кілька разів бував у замку Грастовця. Під час мого першого візиту 2006 року брама була ще зачинена, а поряд висіла таблиця, з якої я довідався, що усередині замку розміщена лікарня для душевнохворих. Марно було намагатися додзвонитися або достукатися (я навіть знайшов дзвінок, який працював), брама залишалася зачищеною, а довкола замку не було видно ні душі.

Під час другого мого візиту до Грастовця у вересні 2018 року я їхав сільською дорогою з Марібора до Ленарта. Дорога вела через горбисту місцевість, де росло багато кукурудзи, було чимало галявин, подекуди – виноградники. Я тричі переїздив через річечку Песницю (*Pesnica*), яка після тривалих і сильних злив перетворилася на бурх-

* Цитата з вірша Г. Гайне.

ливий брунатний потік. Перед в'їздом до містечка Ленарт я повернув праворуч у напрямку Воличини. У Сподній Воличині (*Spodnja Voličina*), Унтервеллітшен (*Unterwellitschen*), стоїть гарна велика церква. Її патрон – святий Руперт. Мою двоюрідну бабусю поховали у дальньому кутку цвинтаря, без могили, так, що тепер ніхто не може сказати, де саме вона лежить. Цей цвинтар простягнувся перед в'їздом у село, на крутому схилі.

Із Воличини до Грастовця веде вузька дорога з ямами на кожному кроці, у самому кінці вона стрімко спускається з гори, проходить через Чорний ліс, де у травні 1945 року відбувалися розстріли. Далі я побачив на пагорбі величкий білий замок, перед ним – ставки, зарослі ряскою та водяними ліліями, а довкруг багаторочеті і бадилля. Довкола замку росло чимало горіхових і букових дерев, акацій, липи, берези. На вузькій вуличці, що вела до замку, стояв будиночок вартового, у ньому сидів старий чоловік. Я запитав його, чи можна оглянути замок. Вартовий привітно усміхнувся і жестом запросив мене досередини.

– Прошу дуже, – сказав він. – Ви можете вільно ходити по всьому замку.

Під час мого першого візиту брама була замкнена, а тепер – широко відчинена. На табличці біля воріт було написано, що у Грастовці розміщена відкрита лікарня для розумово неповносправних. З новобудови, розташованої неподалік, я почув крики. Великий внутрішній двір мав нетипову форму – не квадратний і не прямокутний, а якийсь неправильний багатокутник, посередині росли високі старі дерева – я не знав, які саме. Згодом я спробував знайти їхню назву в довідниках і дійшов висновку, що це можуть бути китайські павловнії повстяні, які ще називають

імператорськими деревами, принаймні на це вказувала форма листків і схожі на капсули плоди, які я взяв із собою. Ці дерева точно посадив ще хтось з аристократів – можливо, колишній власник замку.

Під час прогулянки замком я побачив довгі сходи, якими, ймовірно, стягували донизу мерців, чії голови стукали об кожен сходинку. Уявляти це було болісно. На одному з дахів великий годинник без стрілок. У дворі ходили працівники лікарні, попід стінами стояли припарковані автомобілі. У проході дверей я побачив юну жінку, яка пила каву з пластмасового горнятка. Жінка уважно розглядала мене. Коли я привітався, підняла своє горнятко і привітно кивнула. Вона працювала тут доглядальницею.

Один із тутешніх мешканців, п'ятдесятирічний чоловік у червоній футболці, зупинився біля нас і усміхнувся. Коли я пішов далі коридорами, він склав мені компанію. Його хода була дивною, уся постать нахилена уперед під незвичним кутом, а мова дуже нерозбірлива, я мало що розумів.

– Доброго дня. Як ваші справи? – він подав мені руку.

Потім сторожко глянув на доглядальницю і запитав, чи не позичу я йому два євро. Я потай запхнув йому в долоню монету і продовжував озиратися довкола. За замком я знайшов чорну надгробну плиту з написом словенською і угорською. Ця плита була з могили понад п'ятдесяті угорців із Помурського регіону, яких 1945 року інтернували до замку Грастовця.

«MIÉRT? ...

... MAGYAR VOLTÁL EZÉRT».

MÁRAI SÁNDOR